

Etnikum és hatalom az Andokban (Letenyei László)

EREDETI MEGJELÉSE: REPLIKA, 29. ÉVF.
(1998) 83–96

*„Szálanként tépte le Araukániáról
a büszke tollakat az alkohol,
lesöpörte a söntés,
eltakarta a mindenféle ügynök
a rabló hódítók szolgálatában,
[...]*

*Így pusztult az indián észrevétlen,
s nem is látta, ahogy kótyavetyélték
örökségét: a zászlókat se látta,
nem zúdított nyílesőt a hajókra,
amíg apránként lassan összezúzták
tisztviselők, tolvajok, földesurak.
[...]*

*Tündökletes mezítlenségét,
arany mellét, sápatag derekát, vagy
ásványokból felfűzött ékszerét, mely
minden csepp harmatot bőrére gyűjtött,
így változtatták rongyos hacukává,
foltozott, hosszú nadrágokba dugták.
[...]*

*Megfoghatatlanul történt, akár az
áruló lépte, vagy a rák a testben,
amíg földig görnyesztették apánkat,
megmutatták neki a ködvilágot
s belépett amaz egyetlen kapun,
mely nyílt nekik, s nyílik minden szegénynek,
minden nyomorult szegénynek e földön.”*

(PABLO NERUDA: A TELJES ÉNEK – RÉSZLET
SOMLYÓ GYÖRGY FORDÍTÁSA)

Egy andokbéli kisvárosban történt, Otavalóban. Ketten voltunk *Joával*, és éppen befordultunk a piac melletti szűk utcába, amikor a járdán egy idős, kendős néni keletkezett velünk szemben. Kicsi volt, és szinte a földig görnyedt az óriási batyu alatt, amit a hátán cipelt. Egy pillanatra kedvet is éreztem megkérdezni tőle, ne segítsem-e vinni a csomagot (*szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál*), de ez persze lehetetlen volt, részben a nyelvi akadályok miatt (hogy mondják az öreganyát kecsuául?), részben pedig azért, mert arrafelé jobbra csak a tolvajok szokták elvenni mások csomagját, de ők nem segítségképpen. A mesebeli párbeszéd elmaradt. A járda viszont nagyon is valóságos volt, szögletes betonkockákból, elég keskenyre építve ahhoz, hogy hárman már ne férjünk el egymás mellett. Ilyenkor nyilván nekünk, a két fiatalnak kell lelépnünk egy pillanatra az úttestre, a paradicsomárus nők és a rendetlenül parkoló autók közé, hogy helyet adjunk – gondoltuk. De mire végiggondoltuk, a néni már megelőzött minket: hirtelen mozdulattal lépett oldalra, és szerényen, ránk sem pillantva jelezte, hogy szabad az út. Számára természetes volt, hogy ebben a helyzetben ő, az egyszerű indián öregasszony ad utat. A *gringónak*.

Az ott töltött hónapok alatt sem tudtam hozzászokni,

- hogy a buszon nem adjuk át a helyünket a szoptató indián mamának, aki a többi kicsit a hátára kötözve hordja, és úgy néz ki, mint egy színes banánfűrt. Viszont átadjuk a fiatal kreol lánynak, aki mosolyog, és a mamára pillantást sem vetve leül az ülésre;
- hogy egy hatévesforma indián gyerek görnyed a lábunkhoz, hogy kipucolja a cipőnket. Pedig mi csak azért engedjük, hogy megalázza magát, mert a remélt fél *sol*borrahalóért már öt perce kiabál ránk, hogy *piszkos, piszkos*, mármint a cipő, amit alkalmasint egy kollégája puolt meg, két sarokkal arrébb;
- hogy előre köszönnek, vagy ha megelőzzük őket a köszönésben, akkor kétszer viszonzozzák. *Jó napocskát, nagyon jó napocskát...* Mert mindig mindent becézgetnek.

És ha megszeretnek, akkor téged is becéznek, de úgy, hogy egy pillanatra sem felejtik el, hogy más világból jöttél: *gringócska*.

Történelem

Mindezek a jelenségek a világ egyik legősibb kasztrendszerének napjainkig élő maradványai. Talán az andokbeli gyarmati uralom is csak elfogadta, átvette az Inka állam etnikai alapú szervezési elvét, ahol az Inka kijelölte az egyes etnikumok helyét a munkamegosztás rendjében, ahol mindegyik csoport saját viseletet, mesterséget és mindezeknek megfelelő státust és kulturális identitást kapott az Inkától. A krónikás által lejegyzett Inka eredetmítosz szerint:

Manco Capac inca letelepítvén népeit, a földművelés, házépítés, csatornázás és az emberi életben szükséges egyéb teendők tanításával együtt oktatta alattvalóit, udvariasságra, társas életre. [...] Minden tartománynak és

nemzetnek meghagyta: ne nagyon hasonlítsanak hozzá, az Inkához, legyen közte és közöttük észrevehető különbség. Így megparancsolta, hogy egyesek füles sapka módjára viseljék a hajukat, oly módon, hogy a homloktól a halántékig fejük szabadon maradjon, kétoldalt azonban a haj a fül legalsó részéig érjen. Másoknak megparancsolta, hogy viseljenek a fül közepéig érő copfot, megint mások még rövidebbet, de senki se hordja a haját annyira rövidre nyírtan, mint az inka. [...] Különböznie kellett családi nevek és tartományok szerint a fülbevalónak is, amit viseltek. Meghagyta a Mayo és Cancu nemzetségnek, hogy hordjon kisujjnyi vastagságú pálcácskát. [...] Az Urcos, Yucay, Tampu családoknak, valamennyien a Yucay folyón túlról valók, különös kegyelme és jóindulata gyanánt megengedte, hogy a többi nemzetségnél nagyobb fület viselhessenek, amely azonban a felét se érje el az Inkáénak.

A jelvényeknek az inka által megszabott különbözősége arra szolgált, hogy a nemzetségeket és családokat ne lehessen összetéveszteni. De ezen felül, mint a hűbéresek mondják, a különbségnek más jelentősége is volt, éspedig: minél jobban hasonlított jelvényük a királyéhoz, annál nagyobb kiváltság és elismerés jele volt. (Garcilaso de la Vega 1964 [1609]: 51; Szokoly Endre fordítása)

A kasztrendszer a gyarmati uralom alatt tökéletesedett. A gyarmat a két egymás mellett élő társadalom, a hódítók és a meghódítottak ellentétén alapult, ahol az alkirályi adminisztráció játszotta a mérleg nyelvének szerepét. A két társadalom jogi meghatározása (a Spanyol Nemesi Köztársaság és az Indián Nemesi Köztársaság) etnikai alapon történt. A Spanyol Köztársaság azért jöhetett létre, mert az Újvilágban már minden európai spanyolnak számított, még ha gyakran baszk, portugál vagy éppen magyar származásúak voltak is, a Habsburg Birodalom különböző vidékeiről. Hasonlóképpen: az őslakók, akik szintén más-más etnikai csoportokhoz tartoztak, az új rendszerben *indiánként* részesültek azonos bánásmódban (lásd a *Replika* jelen számában Xavier Albó írását). Csak a *kurakák*, a nemességgel és előjogokkal fölrüházott vidéki indián előkelők tudták átmenteni

hatalmuk egy részét. A kurakák és a spanyol nemesek voltak a nem adóköteles rendek, az *indiók* pedig a dolgozó rend.

Francisco de Toledo alkirály rendeletei módszeresen számolták föl az őshonos identitás legfontosabb elemeit (Toledo 1989 [1570–1580]: 190, 228). Toledo bámulatos érzékkel tiltotta be a felületes megfigyelő számára jelentéktelenné tűnő apróságok egész sorát: bizonyos textiltechnikákat, mint az ikatolás, egyes szövésmintákat, olyan viseletet, mint a tunika, egyes edényfajtákat, mint az *arybalus*, a testfestést, a csontfurulyákat, bizonyos nagyságú dobokat, a rituális táncos verekedést – és még a kecsua nyelvet is. Elrendelte ugyanakkor azt is, hogy a falvak lakói mind a maguk viseletét hordják, s hogy ez a viselet nem emlékeztethet az Inka-korra (del Busto 1964). A ma ismert őshonos népviseletek, a poncsó, az asszonyok bő szoknyája, a füles sapka és a kalap e rendelet hatására terjedtek el Andokszerte.

Két társadalom élt tehát egymás mellett. A feketékkel együtt, akik a nagy udvarházak kapuin belül, és ezzel a társadalmon kívül rekedtek, három. És ezek keveredései, ami legalább hat, csak a tiszta kombinációkat számolva. Tiszta kombinációk viszont évszázadok óta nincsenek. Végtelen számú kombináció létezik, végtelen, erre vonatkozó ismerettel. Már régen nem valamilyen etnikummal szembeni előítéletről, stigmáról, vagy megfordítva, valamilyen etnikai csoport alkalmazkodási, érdekérvényesítési gyakorlatáról van szó, hanem az etnikai elemek különböző mértékű adagolásáról és a keverési arányok jó vagy rossz (ízlés szerinti) megválasztásáról. A vegyülés még nem egyneműsödés, és nemcsak a genetikailag különböző törzsek közeledése egymáshoz, hanem roppant nagyszámú kombináció létrejötte, amelynek a kezdő és végpontjain ma éppen úgy „büszkeszomorú indiánok”, „mozgékony európaiak” vagy „félpogány feketék” állnak, mint akár ötszáz évvel ezelőtt.

A függetlenség kivívása után a fiatal köztársaságok jogilag eltörölték a kasztrendszert, gyakorlatilag viszont az új berendezkedés egyenjogú polgárai csak a városiak, a műveltek, a tulajdonnal rendelkezők,

etnikai kifejezéssel: a *kreolok* és a *meszticek* lehettek. (Latin-Amerika több országában az őshonos lakosság még állampolgárságot sem kapott a függetlenség múlt századi kivívása után, sőt, egyes közép-amerikai országokban még a 20. század hetvenes éveiben is ez volt a helyzet.) Mint arra a jelen válogatás egyik szerzője rámutat, a függetlenségi háború leginkább arra szolgált, hogy a megerősödő kreol csoportok abból is kiforgassák az őshonos lakosságot, amit a gyarmati rend Indián Nemesi Köztársasága még biztosított a számukra (Carlos Ivan Degregori, történész, az IEP francia-perui kutatóintézet kutatója, egykoti igazgatója, 1993). A *felszabadulás* ebben az olvasatban egyszerűen a Spanyol Nemesi Köztársaság győzelme a levert felkeléseiben meggyöngült Indián Köztársaság felett. A lázadásokat követő megtorlásokban a kuraka rend fölmorzsolódott, megsemmisült, ami fölöslegessé tette a gyarmati intézményeket.

Juan Carlos Estenssoro (jelenleg a párizsi CNRS-ben dolgozó fiatal perui művészettörténész) egy viszonylag rövid – de az Andok történelmében sorsdöntő, a 18. század végétől a 19. század közepéig terjedő – időszak kulturális életének egyik központi elemét, a zene és a tánc világát, a *fiestakultúrát* veszi szemügyre. Estenssoro nyomán talán jobban megértjük, mit is jelenthettek a hétköznapokban a Degregori által messziről és nagy vonalakban fölvezetett történelmi folyamatok. Szemléletesen mutatja be a 18. századi indián forradalom és szabadságharc leverése utáni egyházi és világi hadjáratot a tánc és a jókedv, pontosabban az őshonos lakosság és a városi szegények kulturális reprezentációja ellen, az elit fokozatos kivonulását az ünnepből és visszavonulását az utcáról a privát báltermekbe.

A független andokbeli államok társadalmi programja az őshonos parasztok és törzsi közösségek asszimilációja, a városiasodás és polgárosodás, etnikai jellegű terminussal a *meszticizálódás* lett. Degregori a jelenkor folyamatairól írván szókimondóan – az Andokban egyedülként – rántja le a leplet a meszticizálódás valótlan, rózsaszínre pingált hivatalos felfogásáról, és helyette egy új fogalmat ajánl, a kényszerűen vállalt *kiféheredést* (blancamiento). Tanulmányában az

indiánsággal, a baloldalisággal, a társadalmi mozgalmakkal és a városi középosztállyal kapcsolatos problémákat járja körül.

A nemzeti gondolat megszületése és a jog előtti egyenlőség még távolról sem jelentette az „etnikai közigazgatás”, azaz az etnikai alapú vidéki közigazgatási gyakorlat megszűnését, a kasztrendszer még sokáig fennmaradt (Andrés Guerrero, marxista mozgalmárként is ismert újságíró és kutató, 1993). Századunkban az állam – mivel már erősebben és hatékonyabban tudta érvényesíteni a maga asszimilációs és nemzetépítő törekvéseit – arra használta föl az iskolai oktatást és a nemzeti médiumokat, hogy a spanyol alapú egységesedés jegyében visszaszorítsa az őshonos világot. A társadalmi viselkedést azonban napjainkig is az etnikai alapú kasztszemlélet uralja. A választott írás az ecuadori „indiánügy” történetét beszéli el a gyaratmi kor végétől 1990-ig, az egész országot megrengető őshonos felkelésig.

Napjainkban

A Középső-Andok országai, Ecuador, Peru és Bolívia sokak szerint *mesztic* országok. A tévét nézve még skandináv országoknak is lehetném őket, mert a bemondónők, a szereplők, a képernyőn megjelenő politikusok, iparbárok és befolyásos emberek mind-mind szőkék és kék szeműek, legfeljebb némi mediterrán beütéssel. *Kreolok*. Simon Bolívar szavaival „az ország urai”, még ha nimbuszukat megtépázták is olyan malőrök, mint az arab származású elnök választási győzelme Ecuadorban, vagy az, hogy Mario Vargas Llosa, az író, aki elnökjelöltként indult az 1995-ös perui választásokon, a vereség után megtagadta a nemzetiségét, és spanyol állampolgár lett.

A kreolok világának megvédéséért nagy árat kell fizetni: zárt klubhálózatok, rezidenciális negyedek, fizetett sofőrök, három-négy méter magas vaskerítések világa ez, olyan életeké, amelyekbe nem könnyű bepillantást nyerni. Kreol barátaim nem utaznak buszon,

nem strandolnak közstrandon, nem járnak az utcán. Az utca, a strand, a busz – egy másik világ. Azt mondják, *mesztic*, ahová nagy-lelkűen besorolják a *mulattokat*, *morenókat*, *zambitókat*. A *mesztic* nem egy kaszt, hanem kasztok sokasága, amely spanyol dialektusok sokaságát beszéli, s e kasztokat semmi sem fűzi össze, hacsak az nem, hogy egy másik világot ok együtt rekesztenek ki, ez pedig a falusi földutak, az egyterű és ablaktalan viskók, az őshonos nyelvek, a *waraka*, *ohota*, *csujjo* és *alpargata* világa, glóbuszunk oly kevés autochton kultúrái egyikének maradéka.

A *kreol*, a *mesztic*, a *fekete*, az *őshonos* (csak indiánt ne mondjunk, súlyos inzultusnak számít!) egyszerre etnikai és társadalmi rétegződési kategóriák. Egy részük a végbement vérkeveredésre utal (a tengerparti spanyol szleng ismeri a világon a legtöbb kifejezést az emberi borszín árnyalatainak leírására), másik részük pedig ártatlan szociológiai szakterminusnak tűnik, az Andokban azonban etnikai jelentéstartalmat is hordoz.

Más etnikai kategóriák, mint például a *csóló*, a „városi indián”, relatív fogalmak. Argüedas szerint „mind keressük a magunk csólóját”, azt az embert, aki nálunk is *csólóbb*. Helyzettől függően bárki lehet csóló: egy középvezető például a főnökének *csóló*, a munkásoknak azonban *úr*, és ő csólózhatja le őket, függetlenül attól, hogy alkalmasint maga is beszél kecsuául, táncol *huaynut*, és magáénak vallja az őshonos identitás számos elemét. „Apám és anyám még *ilyenek* voltak” – mondta *Don Segundo*, ecuadori házigazdánk, és egy indiánra mutatott. Tudniillik, hogy kék poncsós, egyszerű és sajnálatra méltó emberek voltak. Szemben vele, aki már nem hord népviseletet, és akinek van munkája (takarító az iskolában), azaz igazi városi ember, csóló.

A „paraszt”, a „városi”, a „tanító” és más rétegződési kategóriák etnikai kicsengéséről ír Xavier Albó a Replikában. A katalán származású bolíviai antropológus az Andok egyik legismertebb kutatója, a La Paz-i CIPCA kutatóintézet munkatársa, mind tudósként, mind az őshonos mozgalmak elhivatott támogatójaként hírnevet szerzett

magának. A választott cikk Albónak nem a legújabb munkája, ám talán a legalkalmasabb arra, hogy az európai olvasó megértse, mit jelent ma *indiánnak* lenni – belülről és kívülállóként. A látszólag nyelvhasználati kérdés mélyen társadalmi. Az etnikai és társadalmi jelentéseket összemósó fogalmak egyfajta tudati kasztrendszerbe zárják az ajmarákat, ahol már az is nagyfokú mobilitásnak, sőt, áttörésnek számít, ha valaki parasztból bányásszá emelkedhet a társadalmi piramisban. De miért lenne törvényszerű, hogy az etnikai elnevezések gazdaságilag gúzsba kössenek egyeseket? Miért csak asszimiláció útján lehetne kitörni e hátrányos helyzetből? – tette föl a kérdést Albó az elsők között, 1979-ben. Hogy ma mindezt az ajmara politikai mozgalmak is a zászlajukra tűzték, egy kis részben biztosan Xavier Albó érdeme is.

Mint a legtöbb latin-amerikai szerzőre, rá is hatással volt a marxizmus, ám ő nem jó marxista: a marxista osztályfogalmakat alkalmatlanoknak tartja az ajmara világ leírására. Ugyanakkor korszerűbb teoretikus hagyományokra való hivatkozás nélkül is jó felkészültségre valló biztonsággal használja a Bourdieu munkásságából vagy antropológusok munkáiból ismert terminológiát (nyelv-mint-generáló, test-mint-generáló stb.).

A Középső-Andok országai nem egyszerűen megkésettek a latin-amerikai általános *meszticizálódás*, azaz az össznépi vérkeveredés, elspanyolosodás és közös identitás kialakításának útját járó országokhoz, például Mexikóhoz vagy Kolumbiához képest. Úgy tűnik, megalkulásuk óta járnak egészen más úton. Sohasem volt elég nagyszámú bevándorló ahhoz, hogy a tényleges vérkeveredés végbemenjen (hivatalosan is csak „kulturális meszticizálódásról” beszélnek), és ilyen értelemben az indiánok tömeges jelenléte volt az, ami eltérő pályára sodorta ezeket az államokat: az őshonos parasztság tömegeit nem lehetett semmibe venni, feloldani, asszimilálni, meszticizálni. De a kiegyezés is elmaradt: soha nem volt olyan kormányzat, amely hajlandó lett volna átadni a hatalom egy részét a mindenkori őshonos mozgalmak valamelyikének. A két világ szembenállása és e

szembenálláshoz való állandó viszonyulás az andokbeli társadalmak olyan jellegzetessége, amely szinte ismeretlen más latinamerikai államokban.

Falusiak, városiak, és városi falusiak

A magyar olvasóközönség számára ismerős dolog, hogy egyes országokban jelentős különbségek lehetnek a falusi és városi lakosság életvitele, sőt, kulturális identitása között is. E különbségek az Andokban roppant hangsúlyosak: a „szokásos” városi–paraszt ellentétet itt nyelvi és etnikai elemek is átszövik: kissé leegyszerűsítve, a „vidéki” indiánt jelent, a „városi” pedig meszticet vagy kreolt, illetve, ahogy válogatásunk egyik szerzője írja, a *fehérmesztic* világot. Mivel a nagyvárosok döntően a Csendes-óceán partján fekszenek, a falusi népesség pedig a hegyvidéken él, a fenti különbségtételt gyakran az andokbeliek, a „hegyi emberek” (*serranos*) és a tengerpartiak (*costenos*) különbségeként is értelmezik. Erre a megkülönböztetésre utal többször is Estensoro, amikor – például – az *andesi fiesta* és a *városi ünnep* közötti különbségekről ír.

A nyolcvanas évektől ez a helyzet megváltozni látszik. Az Andok valamennyi országában elképesztő méretű városiasodás, pontosabban városba vándorlás kezdődött el. Quito lakosainak száma egy évtized alatt másfélszeresére duzzadt, La Pazé hasonlóképpen, Limáé pedig a korábbi három és fél milliőről becslések szerint kilencmillióra gyarapodott. A városba áramlást a gazdasági okokon túl éppen az őshonos kulturális mozgalmak erősítették föl, amelyek elvitatták a kreol elit kizárólagos jogát a főváros használatára. Az úgynevezett „új városiak” tömegeit Lima már nem tudta asszimilálni: városban élő vidéki szubkultúrák alakultak ki (Adams és Golte 1987).

Ezzel egyidejűleg a város hagyományos értékei, a gyarmati építészeti remekei pusztulásnak indultak. A jellegzetes limai palota egyemeletes, az utcai front zárt, az emeleten végig gazdagon faragott

fa erkélyekkel, mediterrán tetővel. Jellemzőek a nagy barokk vas-
kapuk, és az ablakokat védő kovácsoltvas rácsdíszek. Allítólag húsz
éve még lefátyolozva jártak a limai hölgyek, tisztaság és rend ural-
kodott, a szórakozóhelyekről *marinera* és *vals criollo*, gitár és hárfa
hangjai szűrődtek az utcára.

Lima kreol arculata a baloldali diktatúra idején változott meg, s
a változást fölgyorsították a nyolcvanas évek polgárháborús esemé-
nyei és az urbanizációs robbanás. „Ma már nincsenek limaiak” –
foglalta össze számomra egy taxisofőr, aki maga is kicsi barna hegyi
ember (*serrano*) volt. A házak lepusztultak, az emeletek lakhatatlan-
nok, a legtöbb helyütt hiányzik a tető, leszakadt a több száz éves
faragott balkon. A földszinti helyiségeket a hegyvidéki családok igé-
nyeinek megfelelően alakították át: kicsi lyukak, befalazott ablakok,
tűzhely a lakrész közepén, kémény nélkül. A vízvezetékeket egészen
ötletszerűen vezetik. A házban, ahol laktam, a csap az egykori udva-
ron, a mai baromfiudvaron található. Ide járnak mosakodni, itt
mosnak. Más családoknál, ha van „fürdőszoba”, akkor nincs levá-
lasztva, vagy legfeljebb egy függönnyel. A konyhában, a zuhanyozó
közepén van egy lyuk: a végé.

Nincs megoldva a szemétszállítás, a szemetet gyakran az utcasar-
kokon égetik el. Falun mindez egészen természetes: kevés szemét
képződik, ennek egy részét – a trágyát, a rongyot – általában újra
fölhasználják, a maradékot pedig a falu szélén, a kertek alján égetik
el. Mennyi szemét keletkezik azonban egy olyan túlszűfolt városban,
mint Lima, csak egyetlen piacon, egyetlen nap! A belvárosban állan-
dó a szemét és a füst savanykás, csípős szaga.

Az utcán, a bárokban kizárólag *waynut*, a faluról a városba települt
indiánok, a *csólók* zenéjét lehet hallani. Ez hasonló kulturális jelen-
ség, mint a lakodalmas rock: nélkülözi a regionális eredetiséget, a
népzenei hangzást a modernebb hangszerek adta lehetőségekkel
egészítik ki – például dobgéppel; annyira leegyszerűsített a ritmus
és a tánc koreográfiája, hogy kivétel nélkül mindenki tud rá tán-
colni.

A kommunikáció általános nyelve viszont a spanyol maradt. Bár hallani az utcán sok kecsua szót is, ha két ismeretlen ember találkozik – például eladó és vevő, taxis és utas stb. –, biztos, hogy spanyolul szólítják meg egymást, még akkor is, ha mindkettőjükön látszik, hogy a hegyvidékről származnak. Xavier Albó tanulmánya sem tud válaszolni arra, hogy vajon a lassú, de biztos asszimiláció lesz-e a bevándorlók sorsa, vagy ellenkezőleg: ők hódítják-e meg a városokat (Albó 1979).

Terrorizmus

A terrorizmus és az ezzel járó állami megtorlások ideje, talán leáldozóban van. Ecuadorból, Chiléből, Bolíviából jószerevel sohasem kapunk terrorizmussal kapcsolatos híreket, sőt, a kilencvenes évek elején azt hihettük, Peruban is vége az erőszakos politikai akciók és reakciók korának. A militáns mozgalmak mégsem múltak el fájó emlékek és napjainkig tartó következmények nélkül.

A quitói Nemzeti Gyűjtemény egyik vezető művészettörténésze egy fiatal hölgy. Elsősorban a hangszergyűjtemény rendezésével foglalkozik, mellékállásban gyerekeket korrepetál. A kisfiával él. Férjét, az „Alfaro él, a k... életbe!” mozgalom harcosát a kormánykatonák ölték meg. Ő legalábbis így tudja. Hivatalosan erről sohasem kapott értesítést. (A mozgalom névadója Eloy Alfaro, Ecuador első alacsony származású elnöke, a pozitivisták gondolatok élharcosa.)

1993-ban Pinan felé félúton néhány fegyverrel találkoztunk. Utólag tudtam meg, hogy valószínűleg a kolumbiai Vörös Nap csoport tagjai voltak. Idegenvezetőmet (egy Cotacachi-beli dobkészítőt) állítólag még vörösfelkelő korából jól ismerték, de velem szemben bizalmatlanok voltak, amíg ki nem derült, hogy ismerem a *Guanatanamerát*, és el nem énekeltem nekik – illetve velük. Majd a *Vencere-most* és más dalokat is, végül az *Internacionálét*. Ez utóbbit ok nem

ismerték, de megkértek rá, hogy küldjem el kazettán Cotacachiba, *poste restante*. (Nem tudom, megkapták-e.) Azóta is nehéz elképzelnem, hogy ez a nótás kedvű, vidám csapat olykor embereket mérsárol.

Amikor hetekkel később fölszálltunk a repülőre, egy napilapban azt a szalagcímet láttuk, hogy áldozatul esett öt terrorista. A kormánycsapatoknak nem esett vesztesége a harcban. A cikkhez tartozó képen őserdei zaparo indiánok kiterített holttestét lehetett látni, teljes harci díszükben, színes tollkoronával fejükön. Fegyverük talán lándzsa lehetett. Felbujtott terroristák? Földjüket védő őshonosok? Ki tudná ezt ilyen távolságból megmondani...

A közelmúlt egyik legsikeresebb perui filmje valós történeten alapul: valahol az Andok hegyláncai között egy katonatiszt el akar tussolni egy kisebb fegyelmi vétséget. Azt a megoldást választja, hogy antiterrorista különítményével elfogat minden környékbeli tanút, azaz az egész faluközösséget, egy bányába tereli őket, és a bányát rájuk robbantja.

Anamelva tizennégy évvel ezelőtt érkezett Magyarországra. Ösztöndíját egykor a Perui Kommunista Párton keresztül kapta meg. Peruban az ő családjánál töltöttem néhány napot: roppant kedves, őshonos származású, limai család. Sokat meséltek a régi időkről, amikor az utcán még egymást is csak álnéven szólították, röplapokat osztogattak, és különböző akciókat készítettek elő, amíg csak a mi rendszerváltásunk ki nem húzta a lábuk alól az ideológiai talajt. Nem értik, miért fordítottunk hátat annak, amiért ok az illegalitás-ban küzdöttek.

Ecuadorban és Bolíviában végbement a nagy fordulat: a korábbi baloldali (tegyük hozzá: jórészt értelmiségi) terrorista mozgalmakat fölváltották az őshonos paraszti lakosság érdekeinek képviselőként fölvállaló tömegmozgalmak. Céljuk már nem a hatalomátvétel kikényszerítése, hanem az, hogy legális választásokon szerezzék meg a hatalmat. Carlos Ivan Degregori mindezekről az andokbeli civil mozgalmakról nyújt átfogó ismertetést. Kiindulópontja a nyolcvanas

évek vége: miért van az, hogy míg Ecuadorban és Bolíviában a társadalmi-kulturális ellentétek alapvetően etnikai köntöst öltöttek, addig Peru belpolitikai életére a Fényes Ösvény, a Tupac Amaru és más radikális marxista forradalmi irányzatok nyomták rá a bélyegüket?

A kelet-európai olvasó valószínűleg kész a válasszal: azért, mert ténylegesen etnikai problémákról van szó, csak éppen Peruban ezeket az indulatokat a jól kiépült „forradalmi mozgalmak” tudták becsatornázni a hetvenes években. A szerző azonban más, számunkra némiképp meghökkentő magyarázattal szolgál, amelyben szó esik az etnikai identitás megváltozásáról, a társadalmi rétegződésről, a társadalmi mozgalmak (civil szféra) belső működési logikájáról, a kulturális újratermelésről és a politika természetéről. Egy biztos: ahol harcok dúltak, mindig az őshonos közösségek szenvedtek a legtöbbet.

A középosztály

Mit keres Chile ebben a válogatásban? – kérdezheti joggal az olvasó, ha végigolvasta az őshonosokról és még őshonosabbakról szóló fejtegetéseket.

A hagyományos elképzelés szerint Dél-Amerika fehér, mesztic és indián övezetekre osztható, ahol a fehér övezetek (Argentína, Uruguay, Chile, Dél-Brazília) legalább annyira különböznek az indiántól (némi egyszerűsítéssel az őserdő és az Andok vidéke), illetve a mesztictől (Kolumbia, Venezuela és általában a tengerpartok), mint mindezek együtt az északi Nagy Testvértől. Mint minden egyszerűsítés, természetesen ez a sztereotípa is segít egyfajta képet alkotni a vizsgált régióról, viszont elköveti azt a hibát, hogy kevés közös vonást mutató régiókat is egy kalap alá vesz, mint például az őserdő és az Andok, a vadásztársadalmak és a földművelők világa, amelyeknek történelem előtti, állítólagos kapcsolatairól csak a nagyon finom

érzékű kutatók mernek sejteni valamit, bizonyos mítoszok bizonytalan motívumtára alapján.

Hasonló egyszerűsítés Chilét a „fehér országok” között tárgyalni. Dél-Chile egészen a 18. század végéig az araukán törzsszövetség területe volt. Az Andokban ez a vidék állt ellen a legtovább a spanyoloknak. A magát *pegucú* névvel nevező őshonos nép ma is Chile jelentős kisebbsége, lélekszáma talán az egymilliót is eléri. Chile csak viszonylag későn, a múlt század utolsó negyedében egészült ki azokkal a területekkel, amelyek viszont történelmileg a Perui Alkirálysághoz, azt megelőzően pedig *Tawantinszuju*hoz, az Inka Birodalomhoz tartoztak, és mint ilyenek, jelentős kecsua és ajmara őshonos népséggel rendelkeztek. Az, hogy Chile ma lakosai többségét tekintve valóban fehér ország, sokkal inkább köszönhető a századfordulótól az ötvenes évekig tartó európai bevándorlásnak (amely persze, ha kisebb mértékben is, de a többi andokbeli országot is érintette). A helyzet tehát egészen más, mint például az argentin pampákon, ahol az őslakosságot Roca tábornok hadjárata során kiirtották, szabdá téve az utat a telepes cowboyok helyi változata, a *gauchók* és a *vaquerók* előtt.

Chile nem atipikus andokbeli ország, hanem az egyetlen az andokbeliek közül, amelynek sikerült véghezvinni a középosztályosodásként elképzelt meszticizálódás százötven éves programját. Larissa Adler Lomnitz ennek a chilei városi középosztálynak a leírására vállalkozik a tőle megszokott egyéni módszerrel és hosszabb teoretikus hivatkozásokkal (egyebek közt) Polányira, Sahlinsre, Gouldnerre, Bohannanra és Blaura (Adler Lomnitz 1994). Adler Lomnitz ma már klasszikusnak számító chilei társadalomkutató, aki mind amerikai tanulmányai, mind későbbi tevékenysége révén sok szállal kötődik a társadalomkutatás nemzetközi élvonalához. Munkássága nagyon nehezen sorolható kategóriákba: hálózatelemzéssel foglalkozik, de nem Granovetter alapján, és a módszertant csupán arra használja, hogy olyan szociológiai kérdéseket vizsgáljon, amelyek neki mint antropológusnak nem képezik szakterületét. A közép-

osztály kiépülését (kiépítését) konstruktivista alapokról történeti folyamatnak tekinti. Leírja, miként alakult ki az a városi lakosság, amely nem palotában lakott, hanem házban és nem tartotta szegyenek a munkával való pénzkeresetet; miként sikerült anyagi alapot adni a középosztálynak 1883-ban a salétromvidék elfoglalásával és számukra kedvező privatizációjával; hogyan erősítették meg a középosztály sorait és a *kijeféredés* tendenciáját az országba csábított európaiakkal, és hogyan kerültek el a középosztályosodásra kevésbé hajlamos ázsiai bevándorlók tömegeit; végül pedig, hogy miként sikerült megmenteni a középosztályt mind a gazdasági válság okozta (törvényszerűnek tartott) lesüllyedéstől, mind az arisztokrácia ellen-támadásától, mind pedig a proletárdiktatúrától. Chilei középosztály már van, miközben a többi andokbeli országban a középosztály még éppen csak formálódik. Mi ennek a középosztálybeliségnek a tartalma? A hálózatelemzésen alapuló magyarázat szerint a középosztálybeliség nem egy képzelt ál lapot, nem is pusztán egy valós társadalmi helyzet, hanem hozzáférés bizonyos jellegű társadalmi kapcsolatokhoz és a fölöttük való rendelkezés. A válogatásunkban közölt tanulmány ezt a sajátosan középosztálybeli hálózatot igyekszik minél alaposabban föltárni: milyen jellegű kapcsolatok alkotják, milyenfajta szolgáltatások vehetők igénybe, hol húzódnak e kapcsolattrendszerek (hálók) határai. A tanulmány megértését szemléletes ábrák teszik könnyebbé (vagy nehezebbé). A cikk megállapításai nagy valószínűséggel érvényesek a többi andokbeli ország szélesedő középosztályára is, és hasonló kutatásokra ösztönözhetnek a mi térségünkben is.